

Halász Krisztina

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont

Egy lángelme utolsó portréja – Liszt és Munkácsy kapcsolata

Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály kapcsolatának két kiemelkedő pontjaként 1882-t és 1886-ot jelölhetjük meg, mely időszak rövidege ellenére annál fontosabb események táptalaja volt. Előadásomban kettejük alakját vetem össze pár vezérfonal mentén: vizsgálni fogom baráti kapcsolatukat, a magyar társadalomban betöltött szerepüket, egy érdekes társművészeti próbálkozást, valamint az 1886-os Liszt-portré létrejöttének körülményeit.

Hazánkfiai

A két művész személyes kapcsolatának kezdete 1882-re datálható. Munkácsy és felesége február 18-án érkezett Budapestre, a festő *Krisztus Pilátus előtt* címet viselő grandiózus olajfestményének magyarországi bemutatójára.¹ Ez alkalomból heteken át tartó ünnepségsorozat övezte Munkácsyt, melyen sorra váltották egymást a díszvacsorák, hangversenyek és bálók. A korabeli lapok, többek közt a *Pesti Hírlap*, arról számolnak be, hogy a fővárosba érkezése másnapján, a Műcsarnokból való távozása után az ünnepelt festő azonnal Lisztet látogatta meg,² ki ekkor zeneakadémiai kötelességeit ellátva Sugár úti lakásán tartózkodott.

Annak ellenére, hogy Liszt és Munkácsy korábban még nem találkoztak, egymást hírből már ismerték, hisz mindketten világhírnek örvendtek, s mindketten hazánk szülöttei voltak, mind földrajzilag, mind szívükben. Legány Dezső Liszt budapesti életéről szóló megemlékezéseiben leírja, hogy a két művész kapcsolata az ünnepségek alatt szinte mindennapos volt,³ de erről tanúskodnak a korabeli sajtóban megjelent cikkek is.⁴ Arról, hogy milyen embernek tartotta Liszt Munkácsyt, a zeneszerző saját szavai adják a leghitelesebb képet, melyeket Carolyne von Sayn-Wittgensteinhez írt:

...Emberileg Munkácsyt finom egyszerűség jellemzi, ami a felsőbbrendűséggel rokon. A nagy fényrel rendezett, kivételes ovációkat, amelyekkel minden oldalról elhalmozzák, szerényen fogadja, mulyaság és izléstelenség nélkül. 38 éves, de a haja már szürke – s némelykor nem is tudom, milyen belső szomorúság tükröződik az arcán. Ezt [a szomorúságot] a legnemesebb szelídség mérsékeli [...]⁵

1 [N. N.]: „Munkácsy Budapesten”, *Pesti Hírlap* IV/48. (1882. február 17.), 4.

2 [N. N.]: „Munkácsy Budapesten”, *Pesti Hírlap* IV/50. (1882. február 19.), ide: 2. melléklet, 3.

3 Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*. Budapest: Zeneműkiadó, 1986, 168.

4 Ld. például a *Pesti Hírlap* „Munkácsy Budapesten” c. cikksorozatát: [N. N.]: „Munkácsy Budapesten”, *Pesti Hírlap* IV/32–59. (1882. február).

5 *Liszt válogatott írásai*, II. Közr. Hankiss János. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1959, 753.

Nem volt idegen Liszttől, hogy általa nagyra tartott kortársaknak ajánlja egyes műveit. Az 1882-es ünnepségek és Munkácsy személye nagy hatást gyakoroltak rá, melynek egyenes következményeként, hosszabb kihagyás után megírta a *16. Magyar rapszódia*t, s a festőnek ajánlotta azt. A művet február 25-én, egy magánestélyen maga mutatta be Munkácsynak.⁶ Emlékezhetünk, hogy Liszt Ferencet is hasonlóan pompás ünneplések sorozatával tisztelték meg 1873-ban, karrierjének 50. évfordulóján. 1882-ben pedig, annak ellenére, hogy Munkácsyt éltették, Lisztet mégis különleges figyelemmel tüntették ki. Legány többek között arról tájékoztat, hogy a Harmónia Zenetársulat Munkácsy tiszteletére rendezett díszvacsorájának műsorát később kezdték el, hogy az idős mester is odaérjen másik kötelezettségéből,⁷ s ugyanitt párban állították ki mellszobraikat, melyeket a lapok szerint Liszt és Munkácsy mosolyogva szemléltek.⁸ A vacsorák során a két mestert mindig egymás mellé ültették, az egyik folyóirat pedig arra vonatkozóan adott ötletet, hogy „A redout nagy termében állítsák ki [...] Munkácsy Krisztus képét és adják elő ugyanott Liszt Krisztus oratóriumát.”⁹ A cikk szerzője szerint ez az esemény páratlan alkalom lett volna arra, hogy Budapest élvezze „nemzeti dicsőségünknek semmiféle más nemzet által nem utánozható diadalát, melynek ünnepére bizonyára Európa minden országából sereglénének fővárosunkba a lelkes műbarátok.”¹⁰ Bár sajnálatos módon ez a felvetés végül nem valósult meg, az ilyen jellegű méltatások nem állnak egyedül. Egyértelmű tehát, hogy Lisztet is, Munkácsyt is saját területük génuszának látták, egyedi, kimagasló tehetséggel, kik elvitték a nagyvilágba hazánk hírét és dicsőséget hoztak, így fontos volt, hogy mindketten megőrizzék a magyar identitásukat, melyben az ehhez hasonló ünnepségekkel is megerősítették őket.¹¹

Zene és kép házassága

1886. február 11-én került sor arra az igen szokatlan estélyre, melyen Munkácsy párizsi otthonában, zárt körben leleplezte a *Mozart halála* című festményét. (1. illusztráció) A bemutató különlegességét az szolgáltatta, hogy a leleplezés során vörös függönyök takarásából a *Requiem* zenéjét játszották a közönségnek. Az esemény híre már előre kiszivárgott, és a világ érdeklődve várta a nagy napot. A francia *Figaró*ban Émile Blavet (Párisis) az alábbiak szerint számolt be az estről, sorait a Pesti Napló is átvette:

Visszafojtott lélekzettel hallgatják a misét, nézik a képet. — A hatás leírhatatlan. Az alakok életet nyernek, a vér az arcbőrt mindinkább élénkíteni látszik. Az ajkak megnyílnak. Úgy tetszik, mintha a hangok nem a függöny mögül, hanem a képről kelnének.¹²

6 Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 169.

7 Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 168.

8 [N. N.]: „Mulatságok”, *Pesti Napló* XXXIII/54. (1882. február 23.), melléklet, 3.

9 [N. N.]: „A nap folyamában”, *A Hon* XX/51. (1882. február 20.), 1–2.

10 Uott, 1.

11 Ld. például a *Pesti Hírlap* cikkét, melyben az egyik olvasói megkeresésre („Miért alkotják Munkácsy megérkezését valóságos fejedelmi diadalbevonulássá?”) válaszoltak: [N. N.]: „Munkácsy Budapes-ten”, *Pesti Hírlap* IV/47. (1882. február 16.), 3.

12 [N. N.]: „Munkácsy estélye”, *Pesti Napló* XXXVII/46. (1886. február 15.), 2.

1. illusztráció: Munkácsy Mihály: Mozart halála (vázlat), 1886. olaj, vászon,
 © Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria 2024, ltsz. 50.520

Zene és képzőművészet összekapcsolódása, a köztük lévő átjárhatóság elve a 19. századra jellemző felvetés volt. E nézet szerint a különböző művészeti ágak csupán nyelvezetükben térnek el egymástól; így egy festmény képes lehet ugyanolyan tartalmi mélységeket hordozni, mint egy zenemű, és fordítva, s a kettő jól kiegészíti egymást. Wohl Janka 1887-es megemlékezéseiben olvashatjuk, hogy Wagnerrel ellentétben, aki a festészetet nem tartotta sokra,¹³ Liszt „azt állította, hogy zene és festészet egybeolvadnak és kiegészítik egymást.”¹⁴ Liszt életművén valóban végigível társművészetekről alkotott elképzelése. Nem csupán arról van itt szó, hogy a zene nyelvére ültetett át művészeti alkotásokat (tette pedig ezt a 19. században elsőként),¹⁵ de az ezen zeneműveket felölelő programzene terminus is tőle származik. Hogy

13 Helyénvaló itt megjegyezni, hogy Wagner Liszthez hasonlóan támogatta a művészetek egységét – maga a *Gesamtkunstwerk* fogalma is tőle származik – annyi azonban igaz, hogy a festészethez kevésbé volt affinitása; többre értékelt egyéb művészeti ágakat, mint például a költészetet.

14 Wohl Janka: „Liszt Ferencről. Visszaemlékezések”, *Magyar Szalon* IV/6. (1886–1887/1) 255–267. ide: 256.

15 Liszt Ferenc társművészeti törekvéseiről, hazai szerzőtől lásd pl.: Kovács Imre: „Egy Liszt tulajdonában lévő Delacroix-rajz: Hamlet és Horatio a temetőben és a 19. századi Hamlet-recepció. Eckhardt Mária 70. születésnapjára”, *Magyar zene* LI/4. (2013. november), 445–455. Kovács Imre: „Megjegyzések Liszt Michelangelo-recepciójához”. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Tüskés Anna. Budapest: CentrArt Egyesület, 2009, 393–399. Külföldi irodalom: Laurence Le Diagon-Jacquin: *La musique de Liszt et les arts visuels*. Paris: Hermann, 2010. *Music and the Figurative Arts in the Nineteenth Century*. Ed. Roberto Illiano. Belgium: Brepols Publishers, 2020.

csak egy pár példát említsünk, így született meg egyebek mellett Raffaello azonos című festménye után a *Sposalizio*, vagy a *Hunok csatája* Kaulbachot követve, s kétségkívül ide sorolandó az a végül meg nem valósult összművészeti kísérlet is, melyben Liszt, Dante *Isteni Színjátéka* ihlette zeneművét dioráma-vetítéssel egybekötve mutatta volna be. Wohl Janka azt is leírja, hogy Liszt nagy álma volt, hogy a Louvre képtárában hangversenyeket rendezhessen.¹⁶ Sajnos mivel ez utóbbi két kísérlet nem valósult meg, nem tudhatjuk, milyen reakciót váltottak volna ki az emberekből; ugyanakkor Liszt más művészeti ágak által ihletett művei jobbára elismerésben részesültek. Munkácsy hasonló törekvése azonban már nem nyerte el a közönség tetszését. A párizsiak elsősorban a bemutatás módját kritizálták; hatásvadásznak, olcsó fogásnak ítélték, amivel Munkácsy képének népszerűségét akarta növelni, magát a képet pedig „énekítő képnek”¹⁷ gúnyolták. Ehhez a megítéléshez feltehetően az is hozzájárult, hogy Munkácsy életművében egyedül áll az ilyen jellegű kísérlet. A honi sajtó természetesen igyekezett a negatív francia kritikát ellensúlyozni. Mikor a festmény Sedelmeyer galériája után Magyarországra érkezett, hogy megkezdje turné-körútját, még az is felmerült, hogy feláras belépőért itt is meg lehessen tekinteni a festményt zenekísérettel¹⁸ – erre azonban nem került sor.

Az őt ért támadásokat Munkácsy több ízben is próbálta háritani, amiről a magyar sajtóban olvashatunk,¹⁹ ezekben kifejezi, hogy aki ismeri, az tudja, hogy nem hírverés volt a célja, csupán egyszerre akarta hallani a *Requiemet* és látni a festményt. A megjelent cikkek tükrében az is érdekes kérdés, hogy vajon valóban Munkácsy fejéből pattant-e ki ez az ötlet? A *Charivari* hasábjain megjelent képzeletbeli interjúban „Munkácsy” bevallja, hogy Carolus-Duran francia portréfestőtől lopta az ötletet,²⁰ aki egyébként rendszeres vendége volt a Munkácsy-soirée-knak. Blavet állítása szerint pedig zene és festmény egyesítésének ötlete Munkácsynétől származott, s tőle vehette át Harsányi Zsolt is ezt a gondolatot,²¹ Munkácsyról szóló regényes életrajzában. Tény, hogy a szegénysorból Párizsba érkező magyar festő világkarrierjének kiépítésében vitán felüli szerepe volt Cécile Papiernak, a későbbi Munkácsynének. Az általa rendezett péntek esti *soirée*-k és a főként az ezen estélyek alkalmával zajló kapcsolatépítés (Sedelmeyer műkereskedői hozzájárulása mellett) jelentős mértékben előmozdították Munkácsy külföldi karrierjét. Amennyiben valóban ő szorgalmazta a zenés bemutatót, nem zárható ki, hogy az est célja legalábbis az ő részéről valóban a hírverés volt, s nem egy mélyebb művészetfilozófiai kinyilatkoztatásról volt szó, ami egyébként Munkácsyra nem is biztos, hogy jellemző lett volna. A festő szellemiségének és lelkületének ismerete fontos szerepet játszhat e kérdés eldöntésében. Lengyel Géza író és kritikus például a következő szavakkal jellemezte Munkácsyt: „zseni, [...] tehetség-vulkán, belülről kirobbanó,

16 Wohl: *Liszt Ferencről. Visszaemlékezések*, 256.

17 Emile Blavet (Páris): „Le Tableau Chantant”, *Le Figaro* XXXII/43. (1886. 12. Février) 1–2.

18 „Többen szólítottak föl, hogy emeljünk szót a végett: nem volna-e célszerű néhány este (tán a kép kiállításának vége felé) nagyobb belépti díjak mellett szintén ének- és zeneszó mellett mutatni be a műremeket.” Idézet: [N. N.]: „A Mozart-kép zenével”, *Fővárosi Lapok* XXIII/121. (1886. május 2.), 11.

19 Ld. *Ország-Világ* VII/11. (1886. március 13.), 176. *Fővárosi Lapok* XXIII/65. (1886. március 6.), 473.

20 Coucou: „Interviews Fantaisistes”, *Le Charivari* LV/25. (1886. 19 Février), 1–2.

21 Harsányi Zsolt: *Ecce Homo. Munkácsy Mihály életének regénye*, IV. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1939, 181.

kritikával, mérlegeléssel alig szelídített ösztönös festő”.²² Külön aláhúznám itt az „öztönös” jelzőt. Rippl-Rónai József megemlékezésében pedig, aki tanítványa volt Munkácsynak, arról olvashatunk, hogy Munkácsy a festés során mindig a fejében kialakult víziót követte.²³ Blavet arról is szót ejt (megl lehet, kissé gunyoros felhanggal), hogy Munkácsy a *Mozart* festése közben szinte hallotta a *Requiem* zenéjét,²⁴ s arról más forrás is beszámol, hogy a festő gyakran kérte Cécile-t hogy játsszon neki, míg dolgozott.²⁵ Munkácsy muzikalitása azonban minden bizonnyal kimerült a zene (különösen a cigányzene) szeretetében, és a füttyörészés mesterfokon való művelésében. Mindezt egybevetve saját, imént idézett szavaival azt mondhatjuk, hogy Munkácsy részéről itt egyfajta ösztönös társművészeti vízió megvalósításáról lehetett szó, baráti körben, amire Cécile gondosan meghívott néhány újságíró ismerőst is, remélve, hogy általuk lenyűgözhetik a tágabb közönséget is. S hogy Lisztnek mi volt minderről a véleménye? A választ ismét Wohl Janka megemlékezésében találjuk:

Midőn Munkácsy tavalý Mozart halálát a requiem [sic!] zenéje mellett mutatta be vendégeinek s ezen kísérlet a francia lapok heves vitatárgyát képezte, Liszt határozottan Munkácsy mellett nyilatkozott [...].²⁶

Az utolsó portré

Liszt már az 1882-es ünnepségek alatt megírta Carolyne von Sayn-Wittgensteinnek, hogy Munkácsy szeretné megfesteni portréját, mi több, maga Liszt szól arról is, hogy a festő ekkor még a Milton-képhez hasonló sokalakos kompozíciót képzelt el.²⁷ (2. illusztráció) Mivel azonban Munkácsynak az ünnepségek miatt szemernyi ideje sem volt vázlatokat készíteni, a tervet kénytelen volt egészen 1886-ig félretenni.

Liszt nem sokkal a *Mozart* bemutatója után, 1886. március 20-án érkezett Párizsba.²⁸ Az Hôtel de Calais-ben szállt meg, de ideje nagyobb részét Munkácsy és felesége párizsi rezidenciáján töltötte, mely az akkor legelőkelőbb környéken, a Rue de Villiers-n helyezkedett el. Itt Munkácsy boldogan kezdhett bele az arckép megfestésébe. (3. illusztráció)

22 Lengyel Géza: „Munkácsy Mihály regénye”, *Nyugat* XXVIII/2. (1935), 150.

23 Rippl-Rónai József: „Emlékezések (részlet: Munkácsy Mihályról)”, *Nyugat* III/24. (1910. december), 1822-1833.

24 [N. N.]: „Munkácsy estélye”, *Pesti Napló* XXXVII/46. (1886. február 15.), 56.

25 Lásd pl. Harsányi: *Ecce Homo. Munkácsy Mihály életének regénye* IV, 1939. 118. Bár tudjuk, hogy Harsányi életrajzi regénye nem feltétlenül hitelesen festi le az eseményeket, munkájához rengeteg korabeli forrást használt fel, s ez esetben bizonnyal hihetünk állításának.

26 Wohl: *Liszt Ferencről. Visszaemlékezések*, 257.

27 „Az a gondolata, hogy a maga alázatos szolgájával Milton-képének párdarabját [pendant-ját] festi meg – ezért több kellékalakra van szükség. Nem tudom, hogyan fogja őket kiválasztani és csoportosítani.” *Liszt Ferenc válogatott írásai* II. Közr. Hankiss, 754.

28 Az 1886-os események igen jól dokumentáltak és már több kiváló zenetörténész is mélyreható részletességgel dolgozta fel Liszt életének ezt az időszakát. A mester életeseeményeinek feltérképezéséhez első sorban Alan Walker, Guy May valamint Sz. Kürti Katalin munkáit használtam fel: Alan Walker: *Liszt Ferenc 3. Az utolsó évek. 1861–1886*. Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Editio Musica Zeneműkiadó, 2005. Guy May: *Franz Liszt, Luxemburg und die Munkácsys*. Luxembourg: Editions Saint-Paul, 2011. Sz. Kürti Katalin: *Munkácsy és Colpach*. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2010.

2. illusztráció: Munkácsy Mihály: Milton, 1878. olaj, vászon. MNG, ltsz. 69.128T

Ha máskor nem is volt rá lehetőségük, ezen alkalmakkor bizonyonnyal tartalmas eszmecserék folytak a két géniusz között, és barátságuk elmélyülhetett. A festmény fontosságát növeli a tény, hogy ez az utolsó olyan ismert portréfestmény Lisztről, melyhez a mester személyesen modellt ült. Érdeemes itt megjegyezni, hogy Munkácsy az alkotás során a ma már csak Louis Held másolataiból ismert, eredetileg Párizsban készült fotókat is biztosan segítségül hívta, mely gyakorlatot a festő már ifjúkorában megszokta.²⁹ (4. illusztráció) E módszer segítségével a portré pár hét, hozzávetőlegesen egy hónap alatt el tudott készülni, úgy is, hogy ez alatt az idő alatt Lisztet kötelezettségei nemcsak Párizsban, de később Angliában is sokféle szólították. Számos meghívásnak és programkötelezettségnek kellett eleget tennie, ami igen megerőltető lehetett az idős mesternek. Ezek közül kiemelkedő helyen szerepel március 23-a, mikor Munkácsyék estélyt adtak Liszt tiszteletére. Ezen az összesen mintegy 500 vendéget számláló eseményen a francia értelmiség számos képviselője jelen volt, a zenei életből például Camille Saint-Saëns is, aki Louis Diémerrel előadta a házigazda tiszteletére a *16. Magyar Rapszódia*t, később pedig maga Liszt is zongorához ült.

Liszt április elején hagyta el Párizst, és többek között Cécile Munkácsy kíséretében London felé vette az irányt. Az idős mester Londonban is minden kötelezettségének eleget tett, legyen szó koncertlátogatásról, vagy audienciáról a királyi párnál, sőt, még egy büszkhez is

²⁹ Munkácsy festői gyakorlatáról tanítványa, Rippl-Rónai József elbeszélése ad képet: Rippl-Rónai József: „Emlékezések (részlet: Munkácsy Mihályról)”, *Nyugat* III/24. (1910. december), 1822–1833.

3. illusztráció: Munkácsy Mihály:
Liszt Ferenc portréja, 1886. olaj, vászon,
© Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti
Galéria 2024, ltsz. 2820

4. illusztráció: Louis Held reprodukciója
az 1886-os fotóról,
Weimar, Liszt Múzeum, ltsz. F 167/2

modellt ült, melyet Joseph Edgar Böhm készített róla. A hónapok óta tartó sűrű programsozort kezdett nyomot hagyni egészségén. Közeli ismerősei, például barátja és tanítványa, Lina Schmalhausen naplójában,³⁰ Carolyne von Sayn-Wittgenstein pedig levélben fejezte ki aggodalmát egészségi állapota miatt.³¹ Május 9-én már ismét Párizsban volt az illusztris társaság, a *Szent Erzsébet legendája* előadásán, 11-én pedig ünnepélyes keretek között bemutatták Liszt portréját, mely eseményről a *Pesti Napló* tudósította a magyar közönséget.³² Nem sokkal később felröppent a hír, mi szerint a festményt a weimari Nagyhercegnek akarnák

30 *Liszt Ferenc utolsó napjai növendéke, Lina Schmalhausen kiadatlan naplója alapján*. Szerk. Alan Walker, Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Park Kiadó, 2007.

31 „[...] le pouvre cher maître soutient encore bravement ses fatigues. C'est le repos venu que la réaction est à craindre. Mais alea iacta est. Je suis très sensible aux soins dont Mme Munkácsy l'entoure, car autant que je puis comprendre, elle l'a accompagné et fut avec lui durant tout son voyage à Londres.” Carolyne von Sayn-Wittgenstein Marie-Thérèse Ollivier-hez, 1886. április. Közli: May: *Franz Liszt, Luxembourg und die Munkácsys*, 35.

32 Az eseményről a *Pesti Hírlap* hasábjain is megemlékeztek: „Parisból írják e hó 12-iki kelettel: Tegnap Munkácsy fényes estélyt rendezett, melyen Lisztnek általa festett s immár kész arcképét, felavatták.” Idézet: [N. N.]: „Liszt és Munkácsy”, *Pesti Hírlap* VIII/136. (1886. május 17.), 3.

adni, ezt azonban maga Munkácsy cáfolta meg egy, a Pesti Naplóban közzétett levélben,³³ ahol kijelentette, hogy a festményt kifejezetten Lisztnek szánta, s majdan a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona kell, hogy legyen (s mint azt tudjuk, ez így is lett). A későbbiekre nézve fontos adalék számunkra az az információ is, hogy Munkácsy e képével szerepelt a Berlieni Jubileumi Műkiállításán,³⁴ mely egészen májustól október végéig tartott.

Colpach

Liszt nem sokkal ezután azzal az ígérettel hagyta ott Párizst és Munkácsyékát, hogy júliusban még meglátogatja őket colpachi kastélynyaralójukban. Csakhogy május 17-én, „lázasan és holt fáradtan, megromlott látással és feldagadt lábakkal”³⁵ érkezett a mester Weimarba. Lina Ramann június végén így ír az időszakról: „Nagyon rosszul érezte magát e hónapok alatt [Liszt] és bizonyonnyal alábecsülte Colpach asszonyának lendületes szellemét.”³⁶ Ezek után Liszt, barátai aggodalmaskodása ellenére is elutazott Bayreuthba, hogy részt vegyen unokája, Daniela esküvőjén. Július 4-ig tartózkodott itt, majd visszautazott Weimarba. Egészségéért aggódva Lina próbálta meggyőzni, hogy Colpachba már tényleg ne menjen el, Liszt azonban ragaszkodott ígérete teljesítéséhez, s hozzáfűzte, Munkácsy „le akar festeni – s én megígértem, hogy modellt ülök”.³⁷ Feltehetően ezzel a kijelentéssel magyarázhatjuk azokat az elszórtan megjelenő forrásokat, melyek szerint egy második festmény is készült. A Pesti Napló hasábjain például azt írják, az őszi tárlaton Munkácsy azzal a portréval fog szerepelni, amit Colpachon egy héttel Liszt halála előtt készített a mesterről.³⁸ Ennek a képnek a feltételezett létezésére Csatkai Endre művészettörténész írásában találunk még egy rövid bekezdésnyi utalást, miszerint Munkácsy két, majdnem azonos portrét készített Lisztről 1886-ban;

33 „Lamalou, május 29. 1886. Igen tisztelt szerkesztő úr! Én e pillanatban Lamalou unalmas fürdőhelyiségében elmélkedem a természet azon igazságtalansága felett, hogy vannak egészséges és nem egészséges emberek a világon. Ezen nem épen kellemes elmélkedések közepette a legkedvesebb szórakozásom a magyar lapok olvasása. Ép e pillanatban veszem becses lapjának (Pesti Hírlap) e hó 26-iki számát, melyben Liszt Ferenc általam festett arcképét illetőleg a következő újdonságot olvasom: „Liszt Ferenc arcképe, melyet Munkácsy természet után festett nem igen fogja zeneakadémiai lakását díszíteni, mert úgy hallatszik, előre megkérte Munkácsyt, hogy e képet a weimari nagyhercegnek ajándékozhassa.“ Ezt alkalmasint „csak úgy mondják“ — mert én legalább semmit sem tudok róla. Az arcképpel, azonkívül, hogy az által Liszt iránti szeretetemet óhajtottam kifejezni, azon szándékom volt, hogy az egyelőre Liszt birtokában maradjon, és később....minél később a Nemzeti Múzeumba jöjjön. Liszt is épen úgy tudja azt, mint én, hogy annak ott van a legjobb állandó helye. Az újdonságból tehát annyi igaz, hogy az arckép az őszi budapesti kiállításon fog szerepelni. Legalább reményem, hogy ekkorra visszakerül Berlinből, hol most van. Hazafias üdvözzettel Munkácsy Mihály.” Idézet: [N. N.]: „Színház, zene, képzőművészet. Munkácsy Liszt-képe”, *Pesti Hírlap* VIII/152. (1886. június 2.), 20.

34 [N. N.]: „Színház és művészet. – A berlini nemzetközi műkiállítás”, *Pesti Napló* XXXVII/158. (1886. június 8.), 27.

35 May: *Franz Liszt, Luxemburg und die Munkácsys*, 38.

36 Lina Ramann: *Lisztiana. Erinnerungen an Franz Liszt in Tagebuchblättern, Briefen und Dokumenten aus den Jahren 1873–1886/87*. Közr. Friedrich Schnapp, Mainz: Schott, 1983, 370.

37 Ramann: *Lisztiana*, 335.

38 A *Pesti Napló* 1886. októberi számában például így fogalmaz: „Keleti Gusztáv igazgató jelentéséből kiemeljük, hogy Munkácsy Mihály az őszi kiállítás II. sorozatára Liszt Ferencnek arcképét fogja beküldeni. E képet Colpachon festette Munkácsy, alig egy héttel Lisztnek halála előtt.” *Pesti Napló* XXXVII/283. (1886. október 12.), 49.

az egyik Orosdi Fülöp ajándékaként a Magyar Nemzeti Múzeumhoz került, a másikat pedig Liszt magával vitte Weimarba, majd August Göllerichnek ajándékozta.³⁹ Utóbbi állítás megerősítésére vonatkozóan azonban sajnos nem áll rendelkezésemre további bizonyíték. Guy May szerint, aki kimerítő kutatást folytatott le Liszt Colpachon töltött idejéről, pedig nem egy másik festményről van szó, egyszerűen a tavasszal készült képet fejezte be Colpachon Munkácsy.⁴⁰ Annak ellenére, hogy valóban előfordult a mester életművében, hogy a premier után még belenyúlt festményébe (például a *Honfoglalás* esetében), a Liszt-kép kapcsán ez szintén valószínűtlen, tekintettel arra, hogy a tavasszal készült portré ekkor a berlini kiállítás termeit díszítette. Mi több, Munkácsy a korábban hivatkozott levelében abbéli reményét fejezte ki, hogy az, októberre hazakerül Berlinből a budapesti őszi tárlatra, s tudjuk, hogy ez sem valósult meg, hiszen a berlini tárlat október 31-ig tartott, s a budapesti őszi tárlaton felsorolt alkotók között Munkácsy neve valóban nem is szerepelt.⁴¹ Mindezek mellett Liszt, Colpachból küldött leveleiben egyetlen egyszer említi meg, hogy Munkácsy fest, azonban egy zsánerkép kapcsán.⁴² Mit gondoljunk akkor Liszt, Linához intézett fenti szavairól? Talán nem túlzás azt állítani, hogy Munkácsynak legalább szándékában állhatott még egy portré készítése Liszt colpachi tartózkodása alatt. Azonban további, hitelesnek tekinthető források nem állnak rendelkezésre, amik megerősítenék egy második festmény létezését, ez pedig önmagában sokat sejtető tény, hiszen egy Munkácsy által készített második Liszt-portrénak minden bizonnyal nagyobb híre kelt volna annál, sem hogy teljesen visszakövethetetlen legyen, ráadásul lehetőséget adott volna arra, hogy a Berlinben kiállított portré helyett szerepeljen az őszi tárlaton. Így, bármennyire izgalmas is egy lappangó festmény gondolata, annak elkészülése egyértelműen nem bizonyítható.

Cécile Munkácsy

Liszt Colpachon való tartózkodása igen heves érzelmeket váltott ki a mester közeli barátaiból. Több feljegyzés szól arról, hogy a hozzá közel állók kifejezetten nehezteltek Munkácsyokra ezért a ragaszkodó meghívásért. Lina Schmalhausen emlékezéseiben olvashatjuk: „[...] szégyentelen dolog, hogy Munkácsyék a megerőltető londoni és párizsi utak után még a szerencsétlen kúriájukba citálták, pedig aki Lisztet látni akarta, inkább annak kellett volna öhozzá eljönnie!”⁴³ Mindent egybevetve a meghívás valóban ragaszkodó volt, mi több, tolakodónak mondható. Mikor ugyanis Liszt egészségi állapotáról aggasztó pletykák kezdtek keringeni, és féltő volt, hogy tán mégis ott marad Weimarban, Cécile maga utazott a mesterhez, hogy

39 Csatkai Endre: „Liszt arcképei a művészet-történelemben.” In: *Magyar Művészet*. XII/1-12. (1936) Szerk. Oltványi-Artinger Imre. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai R. T. 182-187. ide: 184.

40 May: Franz Liszt, Luxemburg und die Munkácsys, 42.

41 *Képes tárgymutató az O. M. Képzőművészeti Társulat fennállásának negyedszázados évfordulója alkalmából rendezett 1886. évi őszi kiállításának második sorozatára*. Budapest, Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, 1886. [N. N.]: „Az új mütárlat III.” *Fővárosi Lapok*, XXIII/327 (1886. november 26.), 177.

42 „Munkácsy travaille à un assez grand tableau représentant son Atelier seans, avec trois demoiselles, et la vue sur le jardin.” Liszt Ferenc levele Olga von Meyendorff részére, 1886. július 12. Közölve: May: *Franz Liszt, Luxemburg und die Munkácsys*, 109.

43 *Liszt Ferenc utolsó napjai*. Szerk. Alan Walker, 150–151.

Liszt megerősítse neki tett ígéretét (erről az esetről egy levél is tanúskodik).⁴⁴ Munkácsyné tervei között szerepelt ugyanis egy luxemburgi koncert szervezése, melyre végül is július 19-én valóban sor is került, s ahol az ő kifejezett kérésére maga Liszt is zongorázott – közönség előtt életében utoljára. Feltehetően ezért is utazott Liszt után, hogy a Socitété de Musique által még a mester érkezése előtt megkezdett próbák ne legyenek hiábavalók. Ezen a ponton pedig szükséges néhány szót ejteni Cécile alakjáról, aki szinte észrevétlenül Liszt utolsó hónapjainak egyik középponti alakja lett. (5. illusztráció) Korábban utaltam már rá, hogy Sedelmeyer műkereskedő mellett Cécile volt az, aki a művész, társadalomban elfoglalt helyét igen tevékenyen támogatta, nélküle a szerény körülmények közül származó Munkácsy nehezen boldogult volna a francia elit világában.⁴⁵ A kortársak egy része Cécile-t meglehetősen harsány és erélyes természetű asszonyként írja le. Justh Zsigmond (író, színházigazgató) például, a maga szintén meglehetősen keresetlen módján a „lármás” és „snobish” jelzőkkel illette naplójában.⁴⁶ Az 1886-os események során jól láthatjuk azt is, hogy Munkácsyné rengeteg időt töltött az idős Liszt társaságában. Míg férje a mester portréján dolgozott, ő volt az, aki valóban mindent megtett azért, hogy a zeneszerző kényelmét szolgálja (elkísérte, ahová tudta, orvost hívott hozzá és gyógyszerrel látta el – jöllehet, minden bizonnyal félrekezeltek a beteg mestert), s kétség kívül közben azon is igyekezett, hogy saját boldogulásuk javára tudja fordítani ezt a szerencsés ismeretséget. Mi sem jobb bizonyíték Cécile heves természetére és kitűnni vágyására, mint saját férjének intó szavai: „[...] De vigyázz, hogy illusztris barátunk dicsfényének ne menj nagyon közelébe, nehogy azt higgyék, hogy sütkérezni akarsz sugaraiban, tehát tapintatos és tartózkodó légy.”⁴⁷ Akárhogy is vélekedett azonban Munkácsynéről a közvélemény, és akármennyire is volt alapja a kortársak róla alkotott véleményének, Liszt mindenekfelett úriember volt, és soha egy rossz szót nem mondott az asszonyról. Minden forrás arra enged következtetni, hogy ha terhére volt is esetleg Mme Munkácsy természete, hátszándékot sosem feltételezett nyájassága mögött, sőt, igyekezett a rosszindulatú megjegyzéseket elhárítani. A következőképpen nyilatkozott Cécile-ről Carolyne von Sayn-Wittgensteinnek írott levelében: „melegszívű hölgy, aki mindennemű hátszándéktól mentes, csodálattól fűtött elköteleződéssel van felém.”⁴⁸

44 *Liszt válogatott írásai* II. Közr. Hankiss, 792.

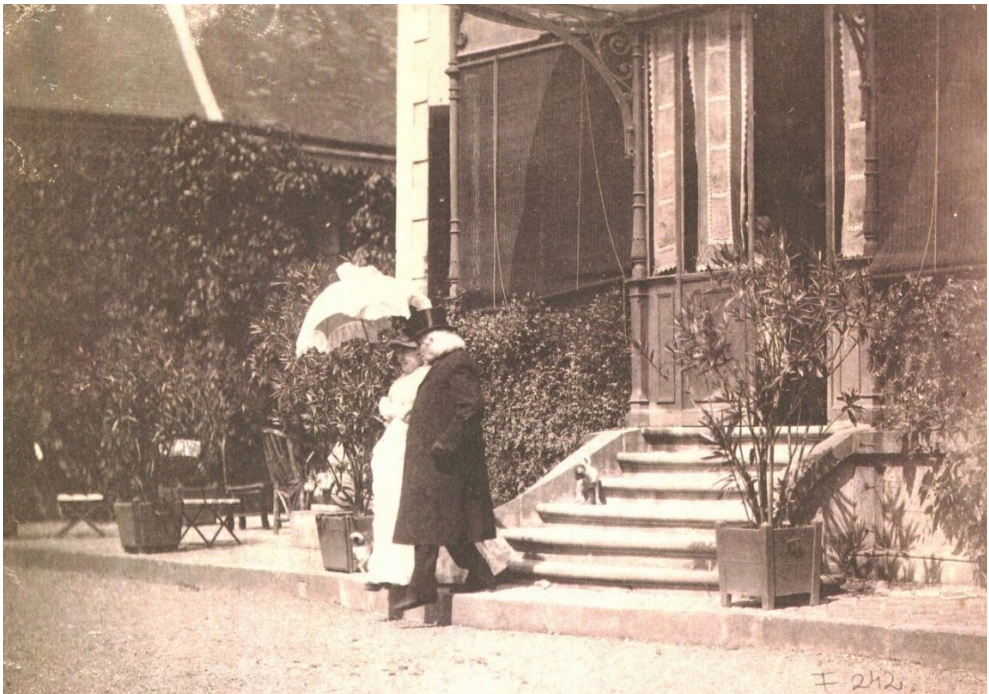
45 Felesége szerepét Munkácsy művészetének alakulásában már igen korán szem előtt tartották a kutatók, mi több, Munkácsy kortársai is. Legutóbb haza körökben Krasznai Réka foglalkozott behatóan a kérdéskörrel. Ld. Krasznai Réka: „Egy 19. századi celeb: a Munkácsy-fenomén, avagy egy híresség megkonstruálásának mechanizmusai.” In: *Atelier 30 Műhelytanulmányok*. Szerk. Lászlófi Viola, Mravik Patrik Tamás, Oláh Gábor, Sidó Anna. Budapest: Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, 2020. 305–332.

46 *Justh Zsigmond műhelyében. Justh Zsigmond naplója és levelei*. Szerk. Kozocska Sándor. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 188.

47 Munkácsy Mihály levele a mesterrel Londonban tartózkodó Cécile-hez, Párizs, 1886. április 10. *Munkácsy Mihály válogatott levelei*. Közr. Farkas Zoltán. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1952, 139.

48 „Je vous remercie d’avoir écrit à Mme de Munkácsy, femme de cœur, qui professe pour moi un dévouement admiratif, sans nul mauvais alliage [...]” *Franz Liszt’s Briefe: Briefe an die Fürstin Carolyne Sayn-Wittgenstein* Bd. VII. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 440–441.

Összességében azt láthatjuk, hogy Munkácsy és Liszt alakja bizonyos nyomvonalak mentén jól párhuzamba állítható. A magyar társadalom azonos szerep betöltését remélte tőlük, mégpedig, hogy magyar nemzeti tudatukban megerősödvén hazánkat képviselve vigyék hírét nemzetünk nagyságának a világban. A *Mozart*-kép kapcsán sejthető, hogy a társalmi-vészetekekről vallott elveik is hasonlóak lehettek, ha Munkácsynál egy ösztönösebb, egyszerű kinyilatkoztatásról is volt szó, és a próbálkozás kevésbé volt sikeres. Afelől pedig kétségünk sem lehet, hogy a két művész nagyra tartotta egymást; erről több forrás is megemlékezik, s talán legkézzelfoghatóbb emléke e barátságának és kölcsönös tiszteletnek Liszt részéről a *16. Magyar Rapszódia* Munkácsynak szóló dedikációja, a festő részéről pedig a jelenleg is utolsónak titulált portréfestmény Lisztről. Fontos azt is megjegyezni, hogy Cécile Munkácsy szerepe a két művészt összekötő események alakulásában, akárcsak Munkácsy karrierjének építésében, meghatározó volt. S noha távolról sem pozitív az a kép, melyet az utókor őriz az asszonyról emlékezetében, annyit mindenképpen elért, hogy nem csak a Munkácsy-név, de a sajátja is örökre összefonódott a világhírű Liszt Ferenc életének utolsó eseményeivel, hiszen például ő volt az, aki a mester utolsó nyilvános koncertmegjelenését is szervezte, mialatt Liszt, Colpachi kastélyukban vendégeskedett. Ami pedig egy második „utolsó” portré kérdését illeti, valószínűbb, hogy téves információkból származó félreértésről van szó, melyeket egy tényleges portréig visszakövetni nem lehet, ily módon pedig azt kell mondanunk, hogy a Magyar Nemzeti Galéria termeit továbbra is Liszt utolsó portréja díszíti.

5. illusztráció: Liszt Ferenc és Cécile Munkácsy, 1886. Colpach (Maisy Wolff fotója), Liszt Múzeum, ltsz. F 270-1